

УДК 343.32/41

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.52>

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО КВАЛІФІКУЮТЬСЯ ЯК КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Тананакін О.В.,

*аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України,*

адвокат

ORCID: 0000-0001-7282-6600

Тананакін О.В. Соціальна обумовленість криміналізації правопорушень, що кваліфікуються як колабораційна діяльність.

Одним із видів суспільних відносин, що виникли під час війни в Україні, є відносини з окупантами, які можуть здійснюватися як у правовому полі, так і бути протиправним, злочинним проявом у формі співпраці з ворогом та сприяння йому. Такий протиправний характер стосунків з окупантами розцінюють як колабораціоністську діяльність. Перед законодавцем постало завдання визначити склад такого правопорушення та встановити покарання за дії, що містять ознаки колабораціонізму. Незважаючи на досить велику кількість досліджень окремих і комплексних питань кримінальної відповідальності за спільницьку діяльність, низка питань залишається відкритими.

Метою даного дослідження було встановлення суспільних умов та наявності необхідних підстав для криміналізації суспільно небезпечних діянь, що становлять спільність.

У теорії кримінального права чітко встановлено, які саме чинники необхідно враховувати при вирішенні питання про криміналізацію того чи іншого протиправного діяння – вони визначаються як підстави криміналізації протиправних діянь: наявна (реальна) суспільна небезпека діяння, а також наявна (реальна) суспільна небезпека діяння; його відносна поширеність; необхідність кримінально-правової поруки; виконання державою міжнародно-правових зобов'язань. Наведене дослідження дозволяє оцінити соціальну обумовленість криміналізації коопераційної діяльності. По-перше, враховуючи важливість охоронюваного порядку суспільних відносин, на який посягає спільницька діяльність, дії, що містять ознаки такої протиправної діяльності, є суспільно небезпечними. По-друге, офіційні статистичні дані щодо кількості зареєстрованих випадків коопераційної діяльності та осіб, притягнутих до відповідальності за ст. 111-1, свідчать про достатню поширеність коопераційної діяльності на території України. По-третє, спільницька діяльність повинна каратися найсуворіше, а саме встановлювати за неї кримінальну відповідальність. І, по-четверте, встановлення кримінальної відповідальності за комісійну діяльність корелюється з положеннями міжнародно-правових актів і забезпечує виконання Україною відповідних міжнародно-правових зобов'язань.

Ключові слова: колабораційна діяльність, колабораціонізм, соціальна обумовленість, криміналізація, суспільна небезпечність, суспільні відносини, об'єкт кримінального правопорушення, тимчасово окуповані території, воєнний стан, війна, відносна розповсюдженість, кримінально-правові гарантії, міжнародно-правові зобов'язання.

Tanankin O.V. Social conditioning of criminalization of offenses qualified as collaborative activity.

One of the types of social relations that arose during the war in Ukraine is relations with the occupiers, which can be carried out both within the legal field and be an illegal, criminal manifestation in the form of cooperation with the enemy and assistance to him. Such illegal nature of relations with the occupiers is considered a collaborative activity. The legislator was faced with the task of determining the composition of such an offense and establishing the punishment for actions that constitute collaborationism. Despite a fairly large number of studies of individual and complex issues of criminal liability for collaborative activities, a number of questions remain open.

The purpose of this study was to establish the social conditions and the existence of the necessary grounds for the criminalization of socially dangerous acts that constitute collaborative activity.

In the theory of criminal law, it is clearly established which factors must be taken into account when deciding on the criminalization of a particular illegal act - they are defined as the grounds for criminalizing illegal acts: the existing (real) social danger of the act; its relative prevalence; the need for a criminal legal guarantee; fulfillment by the state of international legal obligations. The above research allows us to assess the social conditionality of the criminalization of collaborative activities. First, taking into account the importance of the protected order of social relations, which is encroached upon by collaborative activity, actions containing signs of such illegal activity are socially dangerous. Secondly, official statistical data on the number of registered cases of collaborative activity and persons prosecuted under Art. 111-1, testify to the sufficient prevalence of collaborative activities on the territory of Ukraine. Thirdly, collaborative activity should be punished most severely, namely by establishing criminal liability for it. And, fourthly, the establishment of criminal liability for collaborative activities correlates with the provisions of international legal acts and ensures Ukraine's fulfillment of relevant international legal obligations.

Key words: collaborative activity, collaborationism, social conditionality, criminalization, public danger, social relations, object of criminal offense, temporarily occupied territories, martial law, the war, relative prevalence, criminal legal guarantees, international legal obligations.

Актуальність теми дослідження. Зміна умов суспільного життя обумовлює зміни в усіх напрямках державної політики. У свою чергу це вимагає розробки нових засобів впливу як на законодавчому рівні, так і на рівні правозастосування. При цьому законодавець має враховувати не лише сучасні потреби і ситуацію у суспільстві, але і аналізувати попередній досвід і прогнозувати ситуацію в тій чи іншій сфері регулювання в майбутньому.

Однією з основних галузей законодавства, яка забезпечує реалізацію прав, свобод, законних інтересів, виконання обов'язків, захист усіх сфер життєдіяльності від суспільно небезпечних наслідків злочинної діяльності, є кримінальне право. Саме у нормах КК України містяться склади кримінальних правопорушень, за які особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. І для того, щоб охорона основних об'єктів суспільних відносин дійсно була ефективною і всеохоплюючою, норми кримінального законодавства мають максимально відповідати нагальним потребам суспільства.

Початок повномасштабної війни в Україні і введення воєнного стану потягли за собою низку змін у всіх сферах суспільних відносин в Україні, що, у свою чергу, вимагають негайного врегулювання на законодавчому рівні. У тому числі, відбулися зміни і у кількісних та якісних показниках злочинності, що обумовило потребу редагування існуючих і розробки нових норм КК України, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення.

Одним із видів суспільних відносин, що виникли в умовах війни в Україні, – це відносини із окупантами, які можуть здійснюватися як в межах крайньої необхідності чи під психічним або фізичним примусом, так і бути протиправним, злочинним проявом у формі співпраці з ворогом та допомоги йому. Такий протиправний характер відносин із окупантами вважається колабораційною діяльністю, відповідальність за яку до недавнього часу не була передбачена у кримінальному законодавстві. Тому перед законодавцем постало завдання визначити склад такого правопорушення і встановити покарання за діяння, які утворюють колабораціонізм. Але питання про доцільність введення ще однієї норми у Особливу частину КК України залишається відкритим і думки з цього приводу висловлюються різні. Тому потребує обґрунтування необхідності (соціальної обумовленості) криміналізації колабораційної діяльності.

Стан дослідження. Незважаючи на те, що такий вид кримінальних правопорушень, як колабораційна діяльність, було криміналізовано лише у 2022 році, дослідження у цій сфері проводилися вже не один рік. Серед науковців, які займалися вивченням проблемних аспектів кримінальної відповідальності за колабораціонізм, зокрема і криміналізації колабораційної діяльності, можна назвати таких вчених, як О. Бондаренко, Ю. Василенко, В. Качмар, В. Кубальський, В. Кузнецов, Р. Малко, К. Оробець Т. Павленко, Є. Письменський, М. Сийпюкі, А. Сорокін, О. Устіменко, Д. Федоренко, М. Чічкань.

Але, незважаючи на досить велику кількість досліджень окремих і у комплексі питань кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, низка питань так і лишається відкритими.

Зокрема, це стосується обумовленості криміналізації діянь, що утворюють склад колабораціонізму, тобто чи були достатні підстави для того, щоб застосувати регулятивні і запобіжні кримінально-правові засоби щодо досліджуваного виду суспільних відносин.

Мета. Враховуючи зазначене вище щодо невизначеності окремих аспектів відповідальності за колабораційну діяльність, метою даного дослідження буде встановлення соціальної обумовленості і наявності необхідних підстав криміналізації суспільно-небезпечних діянь, що утворюють колабораційну діяльність. В межах поставленої мети будуть вирішені такі завдання, як: встановлення наявності суспільної небезпечності колабораціонізму; визначення розповсюдженості колабораційних діянь в Україні; встановлення необхідності застосування кримінально-правових заходів протидії колабораціонізму.

Виклад основного матеріалу. Сучасні критичні умови, в яких опинилося українське суспільство (введення воєнного стану, мобілізація, ведення воєнних дій, насильницькі злочини з боку окупантів тощо) породили нові суспільні відносини, які мають як позитивну, так і негативну спрямованість. І такі нові суспільні відносини потребують законодавчого врегулювання саме з точки зору забезпечення загальної національної безпеки на всіх рівнях.

Одним із відносно нових видів суспільних відносин стали відносини із окупаційною владою, її органами та окремими окупантами зокрема. Ці відносини можуть відбуватися як на території України, так і поза її межами, а також на тимчасово окупованих територіях. При цьому і характер таких відносин також різниться: це може бути відверте протистояння та ворожість, прихована ворожість і негативне ставлення у випадках неможливості відкрито протистояти окупантам, а також це може бути толерантне або відкрито позитивне, прихильне ставлення до окупаційної влади та окремих їх представників. У межах даного дослідження нас цікавить саме остання форма суспільних відносин українських громадян із окупантами.

За загальним визначенням, колабораціонізм – це спільна діяльність, співпраця різних суб'єктів (позитивне); добровільна та навмисна співпраця з ворогом у його інтересах та на шкоду своїй державі та її союзникам (негативна) [1]. У кримінально-правовому значенні ні самого поняття колабораціонізму, ні відповідної норми, що встановлювала б відповідальність за таке діяння, у чинному законодавстві України не було. Початок збройної агресії росії проти України обумовив потребу нового осмислення колабораціонізму з точки зору кримінально-правового розуміння та встановлення кримінальної відповідальності за це діяння. Протягом останніх років, як зазначається, було запропоновано сім законопроектів щодо вирішення вказаного питання [1]. І лише 3 березня 2022 року відповідну норму було включено у Розділ I Особливої частини КК України – ст. 111¹ «Колабораційна діяльність».

У цих умовах цілком логічно постало питання встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність і включення відповідного складу кримінального правопорушення у Особливу частину КК України. Але поряд із цим виникла потреба визначити, чи дійсно це було необхідним кроком і чи є криміналізація складів, що утворюють колабораційну діяльність, обумовленим з точки зору теорії криміналізації та декриміналізації протиправних діянь.

У теорії кримінального права чітко встановлено, які фактори мають бути враховані при прийнятті рішення про криміналізацію того чи іншого протиправного діяння – вони визначаються як підстави криміналізації протиправних діянь. Підстава, як зазначається, є причинною основою криміналізації і визначається як процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей [2]. До них відносять такі чотири підстави: наявна (реальна) суспільна небезпечність діяння; його відносна поширеність; необхідність кримінально-правової гарантії; виконання державою міжнародно-правових зобов'язань [2]. Деякі дослідники окрім цих підстав виділяють ще й такі: зміна уявлень про характер і ступінь суспільної небезпечності діяння, зміна загальноновизнаної моральної оцінки відповідного діяння, необхідність кримінально-правової гарантії прав і свобод [3]. Але, на нашу думку, ці підстави за своєю сутністю є окремими аспектами (проявами) вказаних вище чотирьох підстав, а тому розглядати їх окремо ми у даному дослідженні не будемо.

Найпершою (і, на наш погляд, основною) підставою, як вказано, є суспільна небезпечність протиправного діяння, яка вважається найбільш вагомою ознакою кримінального правопорушення і його невід'ємною ознакою [4]. За загальним розумінням суспільна небезпечність – це об'єктивна матеріальна властивість кримінального правопорушення, яка є виразом того, що таке діяння за-

подіює чи створює реальну загрозу заподіяння істотної шкоди найбільш важливим охоронюваним законом інтересам окремої особи, суспільства та держави. При цьому вважається, що саме виникнення, зміна або втрата суспільної небезпечності протиправного діяння обумовлюється соціальними процесами, які відбуваються в державі [5]. Небезпечність для суспільства обумовлюється суттєвими змінами у оточуючому середовищі чи у функціонуванні певних суспільних відносин, що порушують порядок їх існування, загрожують їх існуванню і здатні призвести до їх повного спотворення [4]. І визнання правопорушення суспільно небезпечним як правило призводить до пеналізації такого діяння, за умов наявності інших підстав криміналізації.

Що стосується колабораційної діяльності, то вчинення хоча б одного передбаченого у ст. 111¹ діяння здатне заподіяти шкоду в першу чергу державі і суспільству, а також, як наслідок, найбільш важливим правам та законним інтересам людини. Адже вони підривають основи національної безпеки шляхом дискредитації національних органів державної влади, що забезпечують національну безпеку і захист від населення від агресора, з одного боку, а з іншого здійснюють пропаганду і посилюють авторитет держави-агресора шляхом підтримки її злочинних дій, збройної агресії, надання матеріального забезпечення чи розповсюдження відповідної інформації на всій території України, допомоги в організації псевдо-політичних заходів та зайняття адміністративних та владно-розпорядчих посад у новостворених органах державою-агресором на тимчасово окупованих територіях. Такі злочинні діяння руйнують механізм державного забезпечення захисту населення України.

Таким чином, суспільна небезпечність колабораційної діяльності обумовлюється безпосереднім об'єктом цього кримінально караного діяння: ним є порядок суспільних відносин у сфері забезпечення національної безпеки України, під якою слід розуміти стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [6]. В кінцевому рахунку створюється загроза усім суспільним відносинам, що поставлені під охорону держави (права, свободи та законні інтереси людини, інформаційна, економічна, громадська, політична безпека, правопорядок в усіх сферах життєдіяльності). Це і доводить наявність такої підстави криміналізації колабораційної діяльності, як суспільна небезпечність.

Наступною підставою, що обумовлює необхідність криміналізації протиправного діяння, є його відносна розповсюдженість. Для встановлення цього факту потрібно звернутися до офіційних статистичних даних; у 2022 році за колабораційну діяльність було засуджено 178 осіб [7] (при цьому кримінальних правопорушень, що підпадають за ознаками під ст. 111¹ КК України було зареєстровано близько 1200, і у ході досудового розслідування із них 199 особам було повідомлено про підозру [8]), причому найбільше випадків колабораціонізму було зареєстровано у Луганській області [9]. У 2023 році було відкрито 1745 справ за ст. 111¹ КК України, при цьому лише 213 з них передано до суду [10] (офіційні дані щодо звітності по засудженим за передбачені у КК України правопорушення за 2023 рік поки що відсутні).

До криміналізації колабораційної діяльності відповідальність за діяння, які її утворюють, наставала переважно за ст. 111 КК України як за державну зраду. Для порівняння 2014 р. за державну зраду (ч. 1 ст. 111) було засуджено 1 людина (із 7 притягнутих до відповідальності), вже у 2019 р. – 6 людей (із 36 притягнутих до відповідальності), 2020 р. – 4 людини (із 35 притягнутих до відповідальності), у 2021 р. – 4 людини (із 45 притягнутих до відповідальності). При цьому до початку воєнних дій в Україні (до 2014 р.) у 2012 та 2013 роках за державну зраду не було засуджено жодної людини [7].

Зазначене вище щодо кількості засуджених за діяння, які утворюють колабораційну діяльність, свідчить не лише про широку розповсюдженість таких протиправних діянь, а і про різке зростання кількості таких діянь на всій території України. За даними від Офісу Генерального прокурора станом на жовтень 2023 р. найбільше проваджень за колабораційну діяльність було відкрито у Харківській, Луганській, Херсонській, Запорізькій та Донецькій областях [11]. Це, у свою чергу, свідчить про наявність такої підстави криміналізації, як розповсюдженість такого правопорушення.

Щодо такої підстави, як необхідність кримінально-правової гарантії, то тут потрібно зазначити наступне: кримінальна відповідальність за те чи інше протиправне суспільно небезпечне діяння є свого роду гарантією того, що встановлені законодавством правила не будуть порушуватися під страхом застосування покарання, передбаченого у санкції відповідної норми. До того ж, кримі-

нальна відповідальність за порушення порядку суспільних відносин у будь-якій сфері встановлюється у випадку неефективності інших форм державного впливу на правопорушників. Враховуючи суспільну небезпечність і широку розповсюдженість в умовах воєнного стану колабораційної діяльності, людські жертви та матеріальні збитки, що заподіюються внаслідок збройної агресії та колабораціонізму, а також загрози, які створює така протиправна діяльність, добровільна допомога окупантам з боку колаборантів повинна каратися найбільш суворо [3]. А найбільш суворим видом державного впливу на правопорушників є саме кримінальна відповідальність.

Щодо такої підстави криміналізації протиправного діяння, як виконання міжнародно-правових зобов'язань, то тут маємо відзначити, що встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність обумовлена положеннями таких міжнародних нормативно-правових актів, як Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1096 (1996 р.) про заходи щодо подолання наслідків минулих комуністичних тоталітарних систем, Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1481 (2006 р.) про необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів, Керівні рекомендації з забезпечення відповідності законів про люстрацію та адміністративних заходів вимогам держави, заснованої на принципі верховенства права [12], Женевська Конвенція (1929 р., 1949 р.), Гаазька конвенція (1907 р.) [13], а також практика ЄСПЛ. Тобто, встановлення кримінальної відповідальності за добровільну співпрацю з окупантами обумовлено положеннями міжнародних нормативно-правових актів в достатній мірі.

Висновки. Проведене вище дослідження дозволяє зробити низку важливих висновків щодо соціальної обумовленості криміналізації колабораційної діяльності. По-перше, враховуючи важливість охоронюваного порядку суспільних відносин, на які посягає колабораційна діяльність, діяння, що містять ознаки такої протиправної діяльності, є суспільно небезпечними. По-друге, офіційні статистичні дані щодо кількості зареєстрованих випадків колабораційної діяльності та осіб, притягнутих до відповідальності за ст. 111¹, свідчать про досить широку розповсюдженість колабораційної діяльності не лише на тимчасово окупованих територіях, але і в інших регіонах України. По-третє, колабораційна діяльність як суспільно небезпечне і розповсюджене кримінально каране діяння повинно каратися найбільш суворо, а саме шляхом встановлення кримінальної відповідальності за неї. І, по-четверте, встановлення кримінальної відповідальності за колабораційної діяльності корелюється із положенням міжнародних нормативно-правових актів і забезпечують виконання Україною відповідних міжнародно-правових зобов'язань.

Таким чином, криміналізація колабораційної діяльності і визначення відповідного складу цього кримінального правопорушення є обґрунтованою і необхідною в умовах воєнного стану в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузнецов В., Сийплові М. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. № 70 (2022): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Розділ 8. Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. С. 381–388. URL: DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61>.
2. Фоменко М.В. Підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь. Вісник криминологічної асоціації України. 2021. № 2 (25). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0991850e-e555-4bca-95c6-f6872ea65813/content>.
3. Sorokin, A. (2023). Social Conditions of the Criminalization of Collaborative Activities in Ukraine. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 2(22), 64–78. URL: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.2.267651>.
4. Лахова О.В. Особливості визначення суспільної небезпечності злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/96.pdf.
5. Бабинець З.Ю. Суспільна небезпечність як ознака злочину. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20997/1/%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%97.%D0%AE..pdf>.
6. Василенко Ю.В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського університету інтелектуальної власності та права*. № 1 (2022). URL: DOI: <https://doi.org/10.32782/chasopyskiivp/2022-1-1>.

7. Судова влада України. Судова статистика. Річна звітність. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
8. Буглак К. Найбільше випадків колабораціонізму зареєстровано на Луганщині (січень 2023 р.) URL: <https://social.com.ua/lyshe-u-nas/komentari/najbilshe-vypadkiv-kolaboraczionizmu-zareyestrovano-na-luganshhyni/>.
9. Найбільше випадків колабораціонізму поліція зареєструвала на Луганщині – МВС. Укрінформ (станом на 2022 рік). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3551779-najbilshe-vypadkiv-kolaboracionizmu-policia-zareestruvala-na-lugansini-mvs.html>.
10. У 2023 році прокуратура відкрила понад 2 тис. справ про держзраду та колабораціонізм. URL: <https://glavcom.ua/country/criminal/u-2023-rotsi-prokuratura-vidkrila-ponad-2-tis-sprav-pro-derzhzradu-ta-kolaboratsionizm-935848.html>.
11. Матяш Т. Правоохоронці та правозахисники вказують на недосконале законодавство про колабораціонізм. URL: https://lb.ua/society/2023/10/30/581901_pravoohorontsi_pravozahisniki.html.
12. Проект консультативного висновку щодо Закону «Про визначення критерію для обмеження повноважень несення державної служби, доступу до документів та оприлюднення інформації про колабораціонізм із органами державної безпеки». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_2012_078_2012_11_30.pdf.
13. Колабораціонізм. Міжнародний досвід регулювання, правові механізми та санкції. Інформаційна довідка. Інформаційно-дослідницький центр При Верховній Раді України. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XD9Z.pdf.